

Szikla Gergő

BIHAR ÉS HAJDÚ VÁRMEGYÉK KÖZIGAZGATÁSI VÁLTOZÁSAI A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN*

Bihar vármegye az ország egyik legrégebbi vármegyéje, már Szent István királyunk idejében is létezett, központja – ahogy több vármegyénk esetében is megfigyelhető – a nevét adó földvár volt. A székhelyét Szent László király helyezte át Váradra, ahol püspökséget is alapított. 1896-ban, a honfoglalás ezeréves évfordulóján Bihar földvárában egy turulmadaras emlékművet emeltek, melyet a 20. század első felének történelme elsodort, ma már csak a földhalom és a rajta lévő talapzat látható – egy focipálya szomszédságában.

Bihar nemcsak az egyik legrégebbi vármegyéje volt a történelmi Magyarországnak, hanem az egyik legnagyobb is. Keleti határa egykoron egészen Bánffyhunyadiig ért, magába foglalva Kalotaszeget is. Területe azonban fokozatosan csökkent, elsősorban a Király-hágón túli részekeken,¹ míg nyugaton kevésbé, sőt a 16–17. században még nőtt is a Török Birodalomhoz tartozó Békés vármegye rovására. Mindazonáltal a 17. század végétől kezdve már csak kis mértékben változott területének nagysága, amelyet azonban a trianoni békediktátum jelentősen átalakított.

A törvényhatóságok területének 1876. évi szabályozásakor alakították ki Hajdú vármegyét a Hajdúkerületből, Bihar és Szabolcs vármegyei településekből; székhelyévé Debrecen szabad királyi várost tették meg. Kiterjedése egészen 1945-ig nem módosult, amikor is három nagyközséget (Fülöp, Nyírábrány, Nyírmártonfalva) hozzácsatoltak Szabolcs vármegyétől, majd 1950-ben egyesítették Csonka-Bihar vármegyével.

* A 2015. november 5-én, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában megrendezett „Közigazgatási történetek” a dualizmus korából 1867–1918. című közigazgatás-történeti műhelykonferencián elhangzott előadás átdolgozott változata.

¹ Ezt követően Bihar és Kolozs vármegye közt a határ évszázadokon keresztül az Erdélyben fekvő Feketető településtől keletre húzódott, és csak a trianoni békediktátumot követően, az 1920-as években lett az Erdély kapuját is jelképező Király-hágó az új „mezsgye”. Lásd *Szálkai Tamás – Szikla Gergő – Szilágyi Ferenc: Bihar és Hajdú megye közigazgatási beosztásának története (1552–2013)*. (Régió kutatás [5.]) Debrecen 2014.

Jelen tanulmányban ennek a két vármegyének a közigazgatási változásait, járásaik alakulását szeretnénk bemutatni a 19. század második felében, melyet az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverése utáni korszak bemutatásával kezdenénk. Ekkor kezdődtek meg azok az átalakítások, amelyekkel a kor követelményeinek és az egyre bürokratikusabb rendszernek próbáltak megfelelni az ország és a vármegyék vezetői. Bihar vármegye 18. század elején kialakított járásainak (Belényesi, Érmelléki, Sárréti, Szalontai és Váradi) területén a szabadságharcot megelőző másfél évszázad alatt csak kisebb mértékű változásokat hajtottak végre, míg az 1850–1920 közötti hetven évben jóval többször, néha teljesen gyökeresen átalakították a vármegye járási beosztását.

„Kísérletezések” a neoabszolutizmus idején (1850–1860)

A Habsburg Monarchiában az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverését és a megtorlásokat követő hatalmi harcokban az abszolutizmus hívei kerekedtek felül a birodalom alkotmányos átalakítását szorgalmazókon, a centralista irányzatok pedig a föderalista elképzeléseken. A megerősödött hivatalnoki és katonatiszti kar irányításával a korábbinál jóval bürokratikusabb rendszer épült ki.² A közigazgatás átszervezése természetesen nem ment egyik napról a másikra, hiszen az évszázadokon keresztül folyamatosan kialakult rendszert próbálták a kor igényeinek megfelelően átalakítani, szinte teljesen megváltoztatni. Ebben a részben vizsgált évtizedben végig napirenden voltak a kisebb-nagyobb „reformok”: voltak olyan intézmények, testületek, amelyek többszöri átalakítás után nyerték el végső formájukat, és voltak olyan rendeletek, intézkedések, amelyek rövid időre vagy egyáltalán nem léptek életbe.³

Az országot még 1849-ben koronatartományokra osztották: Magyarországra, Erdélyre, Horvát-Szlávonországra, a Határőrvidékre, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság elnevezésű koronatartományra. A magyar anyaországot további öt kerületre bontották, élükön egy-egy kerületi főispánnal, akiknek a székhelye Pest-Budán, Pozsonyban, Sopronban, Kassán és Nagyváradon volt.⁴

A neoabszolutizmus korszakának első, valószínűleg nem vagy csak rövid ideig bevezetett megyei közigazgatási rendszerének a kidolgozása az 1849. év végére és az 1850. év elejére esett. Ez alapján a Nagyváradai császári-királyi kerülethez tartozó Bihar vármegyét (területe megegyezett az 1850–1854 közötti

² Magyarország története 1848–1890. 1–2. Szerk. Katus László. (Magyarország története 6.) Bp. 1979. 1. 437–444.

³ Szikla Gergő: Bihar vármegye egy évszázada. A közigazgatási rendszer változásainak kutatása a levéltári források és a helységnévtárak alapján. In: Interdiszciplinaritás a régió kutatásban III. Szerk. Bartha Ákos – Szálkai Tamás. (Régiókutatás [3.]) Debrecen 2013. 56.

⁴ Csizmadia Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Bp. 1976. 88–89.

Felső- vagy Dél-Bihar vármegyével)⁵ további két alkerület, a Bihar-Nagyvárad és Belényes-Nagyvárad alkotta volna. Az előbbi alá a Gyapjuai, a Sarkadi, a Szalontai és a Béli szakaszt, míg az utóbbi alá a Magyarcsékei, az Élesdi, a Belényesi és a Vaskohi szakaszt osztották be.⁶ A szakaszok elnevezése szintén megegyezett az 1850–1854 közötti Felső- vagy Dél-Bihar vármegye járásainak elnevezésével,⁷ viszont a hozzájuk tartozó településekben már voltak kisebb-nagyobb eltérések. Néhány esetben pedig a település közigazgatási területe nem állt kapcsolatban annak a szakasznak a területével, amelyhez tartozott – egy másik szakaszon belül szigetszerűen helyezkedett el.⁸

1850-ben a kialakított 45 vármegye közül Szatmár, Szabolcs a Hajdúvárosokkal, Alsó-Bihar, Felső-Bihar, Arad, Békés és Csanád tartozott a Nagyvárad kerülethez. A vármegyéket megyefőnökök irányították, Alsó-Biharnak a székhelye Debrecenben (különös módon Szabolcs vármegyének is), Felső-Biharnak a székhelye Nagyváradon volt.⁹ Az ekkor létrehozott 265 járásból pedig a Mezőkeresztesi, a Derecskei, a Bihari, a Margittai, a Diószegi és a Vámospércsi alkotta Alsó-Bihar vármegyét, a Gyapjuai, a Sarkadi, a Szalontai, a Béli, a Belényesi, az Élesdi, a Magyarcsékei és a Vaskohi Felső-Bihar vármegyét.¹⁰ A két új vármegye területe nagyjából a következőképpen alakult: a régi Bihart Nagyvárad felett nyugat-keleti irányban kettéosztották, és Alsó-Biharhoz hozzácsatolták a Vámospércsi járást.¹¹

A járásokat további közigazgatási egységekre, szakaszokra (egy-három) osztották,¹² melyek közül az elsőt a járás élén álló főszolgabíró irányította, míg a

⁵ Az 1850–1854 közötti Alsó- vagy Észak-Bihar vármegye ezzel egy időben tervezett elnevezéséről, területének nagyságáról, közigazgatási beosztásáról nem találtunk forrásokat.

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL HBML) IV. B. 420/e. 8. cs. III-2956.; MNL HBML IV. B. 420/n. 16. cs. XI-1780.

⁷ Mivel a feudális kor végét megelőzően Bihar vármegyét öt járás alkotta, melyeken belül szakaszokat alakítottak ki, ezért a nagyobb közigazgatási változtatásoknál – amikor ötnél jóval több járást építettek ki a vármegyében – a járásokat kezdetben szakaszoknak nevezték, és majd csak egy idő után – amikor ezeket tovább tagolták – kezdték el használni a járás kifejezést a nagyobb, a szakasz kifejezést az alájuk tartozó közigazgatási egységekre. Ez a jelenség figyelhető meg a jelenleg tárgyalt 1849–1850. években és az 1872. évi átalakításoknál is, melyekről a későbbiekben még lesz szó.

⁸ Ebből is kitűnik, hogy a tervezetet olyan személyek készíthették, akik kevés helyismerettel rendelkeztek, valószínűleg máshonnan helyezték át őket Biharba megbízhatóságuk okán.

⁹ MNL HBML IV. B. 420/c. 14. d. V-1695.

¹⁰ Észak-Bihar és Dél-Bihar vármegyék 1850–1854 közötti közigazgatási beosztása és változásai a *Szálkai T. – Szikla G. – Szilágyi F.*: Közigazgatási i. m. II/1. Függeléke alapján.

¹¹ *Szikla G.*: Évszázada i. m. 59.

¹² Ezt egyelőre Alsó- vagy Észak-Bihar vármegye esetében sikerült rekonstruálnunk. Ugyanis a szakaszok járásokon belüli számáról, települési beosztásáról és szerepéről nem sok forrás található Bihar vármegyét illetően. A szabadságharcot megelőző időkből elvéve találni egy-egy iratot, mely ezzel foglalkozik. A szabadságharc alatti másfél évben azonban többször is átszervezték a vármegye járásainak közigazgatási beosztását, mely dokumentumok megmaradtak az MNL HBML iratanyagában. A szabadságharcot követően a rendszer bürokratizálódása miatt a szakaszok szerepe felértékelődött, ennek ellenére eléggé kevés

többit az alszolgabírók. Még ebben az időben is élt az a feudális kori szokás, hogy a járások és szakaszok székhelye megegyezett a fő- és alszolgabírók lakhelyével, vagyis ha azok személye változott, a székhely is változott (például 1850-ben a Vámospercsi járásnak Sámson volt a székhelye, a Biharinak Nyüved).¹³ A hatékonyabb szervezés és a költségek elosztása végett a településeket (a mezővárosokat és a falvakat is) és a pusztákat jegyzői körökbe szervezték.¹⁴ A jegyzői körökbe általában kettő-nyolc helység tartozott, de a nagyobb vagy a több pusztával rendelkező települések önmagukban is alkothattak egy-egy jegyzői kört.

A Magyarországi Császári-Királyi Helytartóság ideiglenes főnökének 1850. november 13-án kelt körrendeletével a szabad királyi városokat – kivéve a fentebb említett öt kerületi székhelyet (köztük Nagyváradot is), melyeket külön igazgatási kerületeknek tekintettek, közvetlenül a kerületi főispánok irányítása alatt – az illető megyei főnökök közvetlen igazgatása alá rendelték, mivel a különállásuk a közigazgatás és az adóztatás teljes átalakítása után már nem volt indokolt. Ezt egészítette ki az 1850. december 11-én kelt rendelet, mellyel Debrecen szabad királyi városát is közvetlenül a nagyváradi kerületi főispán alá rendelték – addigi igazgatását megtartva – hivatkozva annak kereskedelmi jelentőségére, nagyszámú népességére és a hozzá tartozó területek nagyságára.¹⁵

A vizsgált időszakban három kisebb területi változás történt. Az egyik, hogy az 1850. év elején Kövesd és Cigányfalva helységeket a Felső- vagy Dél-Bihar vármegyei Élesdi járástól átcsatolták az Alsó- vagy Észak-Bihar vármegyei Bihari járáshoz. A két falu neve még egy-két év múlva is olvasható volt az Élesdi járás ház- vagy földadó kivetési lajstromain, de vagy lehúzták őket, vagy egyszerűen nem írtak semmilyen adatot melléjük.¹⁶ A másik, hogy a Felső- vagy Dél-Bihari Borz községet a Belényesújlaki jegyzői körtől (Belényesi járás) az Urszádi jegyzői körhöz (Béli járás) csatolták. A harmadik az Alsó- vagy Észak-Bihari Derecskei járáshoz köthető, ahol az I. (főszolgabírói) szakasztól a II. (alszolgabírói) szakaszhoz csatolták Hosszúpályi, Konyár és Monostorpályi településeket, és viszont Berettyóújfalut.

Alsó- és Felső-Bihar vármegyéket nem egyből, hanem egy kis idő eltelte után kezdték el Észak- és Dél-Biharnak is nevezni,¹⁷ majd rövidesen már csak

forrás áll a rendelkezésünkre; leginkább az 1861–1872 közötti időszak kutatható ilyen szempontból, mivel az ekkor visszaállított öt járás már nem tudta ellátni a feladatát, a szakaszok jelentősége megnőtt, és ezáltal az erre vonatkozó iratok száma is.

¹³ MNL HBML IV. B. 420/c. 20. d. V-2399.; vö. *Szikla G.: Évszázada* i. m. 59.

¹⁴ A rendelkezésünkre álló források alapján ezt egyelőre Felső- vagy Dél-Bihar vármegye esetében sikerült rekonstruálnunk.

¹⁵ Magyar(korona)országot illető Országos (törvény- és) Kormánylap I–X. Buda 1850–1859. (a továbbiakban: MOK) I. 671–672. és 692.

¹⁶ MNL HBML IV. B. 420/e. 9. cs. III-3771.

¹⁷ Az Alsó- és Felső- előtagok a tengerszint feletti magasságot mutatták, míg az Észak- és Dél- előtagok az egyenlítővel való távolságot. Bihar vármegye korabeli területének nagyságát mutatja, hogy rajta kívül csak két vármegyét – Nyitra és Pest – osztottak ketté, és neveztek el hasonló módon.

az utóbbi névhasználatot engedélyezték. Ez nehezen ment át a köztudatba és a mindennapos névhasználatba, ezért 1854. június 14-én ismételt rendeletet kellett kiadni a két vármegye elnevezéséről és a régi elnevezések eltörléséről.¹⁸

1850–1854 között a jogszolgáltatást megyei és járási szinten elválasztották a közigazgatástól.¹⁹ A megyei törvényszékek illetékességi területe nem mindig egyezett meg a vármegyékével, ami jól látszik a Debreceni Megyei Törvényszék és Alsó- vagy Észak-Bihar vármegye esetében, ugyanis a vármegye fentebb bemutatott járási beosztásával szemben a törvényszéket a következő járásbíróóságok alkották: a Debreceni, a Derecskei, a Székelyhídi első osztályú és a Szoboszlói, a Püspökladányi, a Vámospércsi másodosztályú járásbíróóságok (a törvényszék területe nagyjából megegyezett az 1854–1860 közötti Észak-Bihar vármegyéével).²⁰ Az egyazon területen működő járás és járásbíróóság nemcsak elnevezésében különbözhetett (például Diószegi járás és Székelyhídi Járásbíróóság), hanem a hozzájuk tartozó települések sem egyeztek meg teljesen (például a Derecskei járáshoz, de a Székelyhídi Járásbíróósághoz tartozott Monostorpályi és a Diószegi járáshoz, de a Derecskei Járásbíróósághoz tartozott Pocsaj).²¹ A járásokat a közigazgatási fő- és alszolgabírók, a járásbíróóságokat a törvénykezési fő- és alszolgabírók irányították. Az utóbbiak feladata volt a jogszolgáltatás, az előbbieket teendői közé pedig a következők tartoztak: adóügy, utak, közmunka, egészségügy, politialis (rendőri), úti levelek, iskola, mértékek, vásárok, vám, posta, katona, előfogati utalvány, takarékos magtár és alapítvány.²²

Az 1850-ben kialakított közigazgatási rendszeren folyamatosan kisebb módosításokat hajtottak végre, és nagyobb változtatásokat is terveztek – egyelőre csak papíron. Már 1851 áprilisában megszületett Dél-Bihar vármegye „végérvényes” felosztása a következő járásokra: Nagyvárad, Élesdi, Magyarcsékei, Belényesi, Vaskohi, Tenkei, Szalontai és Cséffai.²³ Ebben a be nem vezetett rendeletben már pontosan kijelölték a járások székhelyeit is, mégpedig a névadó településeket. Azonban a több helyen is felmerülő változtatási igények miatt végül elvetették ezt a tervezetet.

A négy-öt évig tartó „kísérletezgetéseknek” 1854 elejére lett vége: még 1853. január 10-én a kerületi kormányzatokat helytartósági osztályokká alakították át,²⁴ ezután a vármegyék számát 43-ra, a járásokét 244-re csökkentették.²⁵ A Nagyvárad helytartósági osztályon belül Békés-Csanád néven egyesítették a

¹⁸ MNL HBML IV. B. 420/g. 3. cs. XII-610.

¹⁹ *Csizmadia A.*: Fejlődése i. m. 89–90.

²⁰ MNL HBML IV. B. 420/c. 20. d. V-2425.

²¹ MNL HBML IV. B. 420/c. 5. d. V-682. és 20. d. V-2425.

²² MNL HBML IV. B. 420/c. 20. d. V-2399.

²³ MNL HBML IV. B. 420/e. 8. cs. III-3268.; MNL HBML IV. B. 420/j. 1. cs. IX-15.; MNL HBML IV. B. 420/l. 1. cs. X-98.

²⁴ MNL HBML IV. B. 420/c. 17. d. V-2141.

²⁵ *Csizmadia A.*: Fejlődése i. m. 89–90.

két vármegyét, Szabolcs vármegye székhelye Nagykálló lett. Nagyvárad városa továbbra is közvetlenül a helytartósági osztály alatt állt, míg Debrecen városa járási jogkörrel a megyei hatóság alá került.²⁶ Az 1854-ben újonnan létrehozott járásokban a közigazgatás és a jogszolgáltatás alsó fokon történő újraegyesítésével egyes szolgabírói hivatalokat létesítettek.²⁷

A több ütemben végrehajtott átalakítások a két Bihar vármegye területét és járási beosztását is jelentősen módosították.²⁸ Észak-Biharé a következőképpen alakult:

- Diószegi járás: a korábbi Diószegi és Vámospércsi (néhány község és puszta kivételével) járásokból;
- Derecskei járás: a korábbi Derecskei járásból, néhány községből a korábbi Szoboszlói és Püspökladányi járásokból;
- Püspökladányi járás: néhány község kivételével a korábbi Püspökladányi és Szoboszlói járásokból;
- Debreceni járás: a korábbi Böszörményi járásból, néhány községből és pusztából a korábbi Vámospércsi járásból;
- Dorogi járás: a korábbi Nánási járásból.²⁹
- Dél-Biharé az alábbiak szerint nézett ki:
- Nagyváradai járás: néhány község kivételével a korábbi Gyapjuji járásból, néhány községből a korábbi Magyarcsékei és Mezőkeresztesi járásokból, több községből és pusztából a korábbi Bihari járásból;
- Ártándi járás: egy község kivételével a korábbi Mezőkeresztesi járásból, néhány községből a korábbi Bihari járásból;
- Margittai járás: a korábbi Margittai járásból, több községből és pusztából a korábbi Bihari járásból;
- Élesdi járás: a korábbi Élesdi járásból, néhány községből a korábbi Magyarcsékei járásból;
- Belényesi járás: a korábbi Belényesi és Vaskohi járásokból, néhány községből és pusztából a korábbi Béli járásból;
- Tenkei járás: néhány község és puszta kivételével a korábbi Béli és Magyarcsékei járásokból, néhány községből a korábbi Szalontai és Gyapjuji járásokból;
- Szalontai járás: a korábbi Szalontai (néhány község kivételével) és Sarkadi járásokból.³⁰

²⁶ MOK V. 179–197.

²⁷ Polgárosodás és szabadság (Magyarország a XIX. században). Szerk. Veliky János. Bp. 1999. 143–144.

²⁸ Észak-Bihar és Dél-Bihar vármegyék 1854–1860 közötti közigazgatási beosztása és változásai a *Szálkai T.* – *Szikla G.* – *Szilágyi F.*: Közigazgatási i. m. II/2. Függeléke alapján.

²⁹ MNL HBML IV. B. 420/c. 10. d. V-1228.

³⁰ MNL HBML IV. B. 420/e. 2. cs. III-400.; MNL HBML IV. B. 420/n. 8. cs. XI-1140.

Dél-Bihar vármegye területe a régi Bihar vármegye területét fedte le az észak-nyugati részek kivételével, míg Észak-Bihar vármegye területének nagy része Szabolcs vármegyétől került át, kiegészítve az észak-nyugati részekkel.³¹ (Észak-Bihar vármegye területe – a Derecskei és a Diószegi járások, Polgár és a tőle északra található települések kivételével – nagyjából megegyezett az 1876-ban létrehozott Hajdú vármegye területével.) Mindkét törvényhatóságnak megmaradt a székhelye (Debrecen és Nagyvárad), és a járásoknak is állandó központjuk lett, mégpedig a névadó településeik.³² Kivétel ez alól az Ártándi járás volt, melynek szolgabírói hivatala Nagyváradon székel, mígnem 1855 őszen áthelyezték Mezőkeresztesre, azonban ez véglegessé – mint a járás új elnevezése is – csak 1857 márciusában vált.³³ 1854-ben a jegyzői körök számát lecsökkentették, vagyis a megmaradtaknak a területét és a hozzájuk tartozó települések számát megnövelték. Azonban ezek már nagy valószínűséggel nem tudták ellátni a feladatukat, ugyanis két-három év múlva több jegyzői kört is szétdaraboltak, vagy másikkhoz csatolták a hozzájuk tartozó települések egy részét.

Még 1850-ben a Szabolcs vármegyei Püspökladányi járáshoz csatoltak hét régi bihari települést: Bárándot, Dancsházát, Nagybjomot, Nagyrábét, Szerepet, Tordát és Udvarit; Kabát pedig a Szoboszlói járáshoz. 1854-től Nagyrábé, Torda és Dancsháza a Derecskei járáshoz került, míg a többi (Kaba is) maradt a Püspökladányi járásban, de már Észak-Bihar vármegyéhez tartoztak. A Szabolcs vármegyei Szovát, Földes és Sáp helységek 1854 és 1860 között a Derecskei járáshoz tartoztak, majd visszacsatolták őket a korábbi vármegyéjükhez.³⁴ A tárgyalt korszak végére, 1858 decemberétől Kövesd és Cigányfalva községek újra az Élesdi járás települései közé tartoztak (1854-től a Margittai járás részei voltak),³⁵ 1860 körül a Belényesi járásban pedig Rézbánya mezővárosból kivált Rézbánya falu.

A „közigazgatási restauráció” időszaka (1861–1872)

Az 1853–1854-ben létrehozott közigazgatási rendszer egészen 1860. október 20-ig maradt fent, amikor is a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságot, a Muraközt, a Partiumot ismét egyesítették Magyarországgal (igaz Erdély és Horvátország közjogi különállása továbbra is fennmaradt).³⁶ 1860 végére, 1861 elejére az ország kerületi felosztása megszűnt, s a magyar kancellária és helytartótanács

³¹ Szikla G.: Évszázada i. m. 63.

³² MNL HBML IV. B. 420/c. 10. d. V-1228.; MNL HBML IV. B. 420/n. 8. cs. XI-1140.

³³ MOK VI. 94. és VIII. 122.

³⁴ MNL HBML IV. B. 254. 3. d. I.111. 43/1861.

³⁵ MOK IX. 2.

³⁶ Magyarország i. m. 1. 657–660.

mellett a régi vármegyei rendszer is visszaállt.³⁷ Azonban a politikai helyzet változása miatt néhány hónap múlva feloszlatták a megyei bizottmányokat, számos főispánt leváltottak tisztségéből, és 1867-ig főispáni helytartókkal vagy királyi biztosokkal helyettesítették őket,³⁸ de a vármegyék területéhez és közigazgatási beosztásához ismételten már nem nyúltak.³⁹

A közigazgatásnak a korábbi, az 1850 előtti állapotokra történő visszaállítására lassan ment végbe, de 1861-re a két Bihar vármegyét újraegyesítették (a szabolcsi részek kivételével, melyek visszakerültek a régi vármegyéjükhöz), Debrecen – a többi szabad királyi városhoz hasonlóan – visszanyerte önállóságát, és újra kialakították a hajdani öt járást is: a Belényesit, az Érmellékit, a Sárrétit, a Szalontait és a Váradit.⁴⁰ Ezzel visszatért az a feudális kori szokás is, hogy a járásek és szakaszok székhelye megegyezett a fő- és alszolgabírók lakhelyével. Ahogyan azt korábban is említettük, ekkor már az öt, nagy kiterjedésű járás önmagában nem tudott megfelelni a kor követelményeinek, nem tudta ellátni a megsokasodott közigazgatási és törvénykezési feladatait, ezért felértékelődött a szakaszok szerepe. A járásonkénti négy-hat szakasz (egy főszolgabírói, a többi alszolgabírói) az 1860-as években többször is módosították a területét, települési beosztását – folyamatosan keresve az ideális megoldást.⁴¹

A fő- és alszolgabírók és a melléjük beosztott esküdtek – gyakran egy településre eső – lakhelye (vagyis a járásek és a szakaszok székhelye) változatos képet mutatott: nagyobb részük az irányításuk alá tartozó közigazgatási egységen belül élt, de többen is laktak a megyeszékhelyen, vagy a szomszédos szakaszban, és akadtak olyanok is, akik időközben átköltöztek egy másik helységbe. Személyükben kezdetben csak kisebb változások történtek, inkább csak cserélődtek a különböző tisztségekben, míg az 1867-es kiegyezést követően szinte leváltották a teljes állományt, és visszatérhettek a közigazgatásba az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverését követően mellőzött családok (például a Fráter, a Beöthy, a Nadányi).⁴²

Ebben az időszakban két kisebb módosulás történt: még 1861-ben visszakerült Bihar vármegyéhez az 1850-ben Szatmár vármegyéhez csatolt Piskolt,⁴³ 1865-ben pedig megalapították Újléta községet. További érdekesség, hogy Pecszenmárton annak ellenére a Belényesi járáshoz tartozott, hogy nem volt vele területi kapcsolata, amely valószínűleg még a régi hagyományok egyik maradványa volt Biharban.

³⁷ *Csizmadia A.*: Fejlődése i. m. 94.

³⁸ Magyarország i. m. 1. 695–696.

³⁹ Bihar vármegye 1861–1872 közötti közigazgatási beosztása és változásai a *Szálkai T.* – *Szikla G.* – *Szilágyi F.*: Közigazgatási i. m. II/3. Függeléke alapján.

⁴⁰ MNL HBML IV. B. 254. 4. d. I.14. 574/1861.

⁴¹ Ennek rekonstruálása további kutatásokat igényel, addig is lásd MNL HBML IV. B. 420/f. 1. cs. XVII. 116.; MNL HBML IV. B. 420/k. 1. cs. XV. 240., XV. 255., XV. 349. és 2. cs. XVI. 16.

⁴² Uo.

⁴³ MNL HBML IV. B. 254. 3. d. I.111. 1037/1861.

Dualizmus kori „reformok” (1872–1920)

Már a kiegyezést követően felerősödött az igény a közigazgatás megreformálására, de mivel a különböző irányzatok képviselői nem tudtak kompromisszumra jutni, ezért csak kisebb mértékű változtatásokat léptettek életbe. Az évtized végén a vármegyékben és a járásokban is szétválasztották a közigazgatást és az igazságszolgáltatást, majd 1872-től felálltak a járásbíróságok (összesen 360). A köztörvényhatóságok rendezéséről szóló 1870. évi XLII. törvénycikk pedig többek közt kikötötte, hogy a főispán vezette küldöttség dolgozzon ki tervet – a választókerületekre való tekintettel – a törvényhatóságnak szolgabírói járásokra (szakaszokra) osztására; és hogy a központi tisztviselők (például alispán, jegyző) a törvényhatóság székhelyén, a kültisztviselők (például szolgabíró) pedig a járás (szakasz) területén kötelesek lakni, tehát a járás székhelye továbbra sem állandósult. Ezzel a jogszabállyal ismerték el jogilag és zárták le azt az 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatt végbement folyamatot, mely a török kiűzése után mesterségesen szétszakított Nagyváradot (Várad-Újvárost, Várad-Olaszit, Várad-Váralját és Várad-Velencét) újra egyesítette, s visszaadta a megyei hatóságoktól független önállóságát. A törvény alapján a megyeszékhely 1872-től szervezkedett törvényhatósággá alakult át.⁴⁴

Az 1871. évi XVIII. törvénycikk, mely a községek rendezéséről szólt – a mezőváros és a falu helyett – bevezette a rendezett tanácsú város, nagyközség és kisközség település-típusokat.⁴⁵ A mezővárosok – attól függően, hogy a törvény által rájuk ruházott teendőkből mennyit voltak képesek saját erejükből ellátni – rendezett tanácsú városokká, illetve nagyközségekké alakultak át. Miközben a falvak közül a nagyobbak nagyközségek, a kisebbek pedig kisközségek lettek, és az utóbbiaknak teendőik ellátása végett más községekkel kellett szövetkezniük, körjegyzőséget alkotniuk. A rendezett tanácsú városok közvetlenül az alispán, míg a községek a járási (szakasz) szolgabíró irányítása alatt álltak.⁴⁶ Bihar vármegyében nem volt rendezett tanácsú város, mivel egyetlen település sem felelt meg a törvényi előírásoknak; ugyanakkor a falvainak jóval több mint a fele kisközséggé alakult át, elsősorban azok, amelyek a vármegye nagyobb részét kitevő hegyek közt feküdtek.

Mint ahogy azt korábban is írtuk, a nagy kiterjedésű járások már nem tudtak megfelelni a követelményeknek, ezért Bihar vármegyében – a fentebb említett törvénynek megfelelően – 1872-ben megszüntették a járásokat, és a szakaszokat

⁴⁴ *Dominkovits Péter – Horváth Gergely Krisztián*: A szolgabíraktól a járási hivatalokig – a járások története Magyarországon a 13. századtól 1983-ig. In: „Kormányozni lehet ugyan távolról, de igazgatni csak közelről lehet jól...”. Szerk. Csité András – Oláh Miklós. Bp. 2011. 33–34.; vö. www.1000ev.hu, letöltés 2016. ápr. 14.

⁴⁵ A hivatalos és a mindennapi nyelvhasználat is sokáig megőrizte a korábbi mezőváros és falu elnevezéseket, gyakran ezeket használta az újonnan bevezetettek helyett.

⁴⁶ www.1000ev.hu, letöltés 2016. ápr. 24.

szolgabírói szakasszá vagy járássá alakították át. Számukat a korábbi 26–27-ről 20-ra csökkentették: Bárándi, Belényesi, Berettyóújfalui, Béli, Bihari, Derecskei, Élesdi, Érmihályfalvai, Magyarcsékei, Margittai, Mezőkeresztesi, Mezőtelegdi, Micskei, Robogányi, Szalárdi, Szalontai, Székelyhídi, Tenkei, Ugrai, Vaskohi.⁴⁷

A szolgabírói szakaszok székhelye a szolgabírók lakhelyének megfelelően 1872 és 1883 között az alábbiak szerint alakult:⁴⁸

- Bárándi szolgabírói szakasz: a Bakonszeghez tartozó Pusztakovácsi puszta (1872–1874), Torda (1874–1883);
- Belényesi szolgabírói szakasz: Belényes (végig);
- Berettyóújfalui szolgabírói szakasz: Gáborján (végig);
- Béli szolgabírói szakasz: Ágris (1872–1881), Bél (1881–1883);
- Bihari szolgabírói szakasz: Peceszlős (végig);
- Derecskei szolgabírói szakasz: Vértes (végig);
- Élesdi szolgabírói szakasz: Köröstopa (1872–1876), Élesd (1876–1883);
- Érmihályfalvai szolgabírói szakasz: Érsemjén (végig);
- Magyarcsékei szolgabírói szakasz: Magyarcséke (1872–1880), Kapocsány (1880–1883);
- Margittai szolgabírói szakasz: Margitta (végig);
- Mezőkeresztesi szolgabírói szakasz: Nagykereki (1872–1882), Mezőkeresztes (1882–1883);
- Mezőtelegdi szolgabírói szakasz: Mezőtelegd (végig);
- Micskei szolgabírói szakasz: a Margittai járáshoz tartozó Tóti (1872–1874), Micske (1874–1883);
- Robogányi szolgabírói szakasz: Pokola (végig);
- Szalárdi szolgabírói szakasz: Szalárd (1872), a Bihari járáshoz tartozó Hegyközkovácsi (1872–1874), Kismarja (1874–1883);
- Szalontai szolgabírói szakasz: Nagyszalonta (végig);
- Székelyhídi szolgabírói szakasz: Székelyhíd (végig);
- Tenkei szolgabírói szakasz: Less (1872–1878), Tenke (1878–1883);
- Ugrai szolgabírói szakasz: Gyires (1872–1874), Ugra (1874–1882), Cséffa (1882–1883);
- Vaskohi szolgabírói szakasz: Vaskoh (végig).

Amint az látható, nem mindig a szolgabírói szakasz legjelentősebb települése volt a székhely, sőt egy esetben például egy puszta volt az. A tárgyalt időszakban húszból tizenegynél végig ugyanaz a helység volt a központ, míg a többinél

⁴⁷ Bihar vármegye 1872–1883 közötti közigazgatási beosztása és változásai a *Szálkai T. – Szikla G. – Szilágyi F.*: Közigazgatási i. m. II/4. Függeléke alapján.

⁴⁸ Az MNL HBML IV. B. 406/b. 1–56. d. iratainak alapján külön-külön került megállapításra, hogy a húsz szolgabíró melyik évben, mely településről írta a jelentéseit, vagyis hol volt a lakhelye.

változott, vagy mert a szolgabírónak a személye lett más, vagy mert a lakhelye. Két esetben pedig nem tartották be a törvényt, hiszen a szomszédos szolgabírói szakaszból irányította a sajátját a szolgabíró.

Az 1876. évi XXXIII. és az 1877. évi I. törvénycikkkel – melyekkel több törvényhatóságnak a területét is szabályozták – felszámolták a szász és a székely székek, a vidékek, a kerületek, a Jászság, a Nagy- és a Kiskunság, a Hajdúkerület és a szepesi 16 város törvényhatósági különállását, és betagolták őket a vármegyerendszerbe.⁴⁹ Ezek a változtatások Bihar vármegyét is érintették, ugyanis az újonnan létrehozott Hajdú vármegyéhez csatolták Debrecent, Mikepércset, Sámson és Kabát, cserébe viszont megkapta Szabolcs vármegyétől Érkenézt és Sápót.⁵⁰ Ezeken kívül 1878-ban Nagyszántó a Szalárdi járásból átkerült a Mezőkeresztesibe, ugyanis szavazás útján közös körjegyzőségben egyesült Kísszántóval és Nagykerékivel.⁵¹ A Nagyszalontához tartozó Erdőgyarak pusztája pedig 1879-ben önálló településsé vált.⁵²

Az 1884. év elején az utolsó nagyobb átalakítást hajtották végre Bihar vármegye járási⁵³ beosztásán. Az ekkor kialakított rendszer – kisebb módosításokkal – egészen 1950-ig fennmaradt, még 1920 után is, csak ekkor már egy országhatár szelte ketté a vármegyét, de mindkét oldalán szinte teljes egészében megőrizték a korábbi járásokat. A Mezőtelegdi, a Micskei és a Robogányi járásokat megszüntették, településeiket a környező járásokhoz osztották be. A többi járás között volt, amelyeknek a területét nem érintette az átalakítás, de volt olyan is, amelyeknek határai jelentősen módosultak. Három járásnak pedig megváltozott az elnevezése: a Bárándiból Tordai, az Ugrairól Cséffai, a Bihariból Központi lett.⁵⁴

A községek járásokba való beosztásáról, a járások számáról és területéről mindig is a vármegye közgyűlése döntött, melyen az 1886. évi XXI. törvénycikk

⁴⁹ Polgárosodás i. m. 172.

⁵⁰ Az 1876. évi megyerendezésről és Hajdú vármegye kialakításáról a későbbiekben még lesz szó.

⁵¹ MNL HBML IV. B. 406/b. 20. d. I.51. 282/1878.

⁵² MNL HBML IV. B. 406/b. 19. d. I.51. 226/1878.

A pusztákat, vagyis a külterületi lakott helyeket az összeírások és az adók kivetése miatt tartottak számon. Emiatt a forrásokban többször is előfordul, hogy nem településenként vannak megadva, hanem jegyzői körönként, járásonként összesítve. Néhány pusztája pedig más-más időszakban más-más településhez tartozott. Bihar vármegye helységei között akadtak volt puszták, amelyek már önálló községek voltak, de a nevükben még őrizték a korábbi állapotokra utaló jelzőt (pl. Pusztabikács, Pusztahodisel, Pusztatold később Told); és akadtak olyanok is, melyeket egyes esetekben önálló községként kezeltek, és egy idő után azzá is váltak (pl. Erdőgyarak pusztája, Feketeerdő pusztája).

⁵³ Ahogyan azt már korábban is említettük, az 1872. évi közigazgatási átalakításokat követően bevezetett szolgabírói szakasz vagy járás elnevezések helyett fokozatosan visszatértek a régi szóhasználathoz.

⁵⁴ *Szikla G.*: Évszázada i. m. 73. Bihar vármegye 1884–1920 közötti közigazgatási beosztása és változásai a *Szálkai T.* – *Szikla G.* – *Szilágyi F.*: Közigazgatási i. m. II/5. Függelék alapján.

a törvényhatóságokról sem változtatott, azonban elrendelte, hogy a főszolgabíró ezt követően a járás székhelyén lakjon,⁵⁵ amely így már állandósult. Bihar vármegyében a járások székhelyeként a névadó település szolgált, a Központié pedig Nagyvárad volt. 1902-ben a Tordai járás székhelyét Bihartordáról Nagybjombba helyezték át, és a nevét Sárrétire változtatták.⁵⁶ A vármegyék határát – községek és puszták átcsatolásával – az 1884. évi VII. törvénycikkkel igazították ki, mely alapján (Kozma)almást Szilágy vármegyétől Biharhoz csatolták.⁵⁷ 1906-ban Lóró, Ponor és Remecz települések Lóróponorremecz néven egyesültek, amelyet 1910-ben Remetelórévra változtattak.⁵⁸ 1908-ban a Belényesi járástól a Vaskohihoz csatolták Gurányt, Felsőkocsobát (Kocsuba), Vasaskőfalvát (Petrósz) és Kisszedrest (Szudrics); 1909-ben Rézbánya falut és Rézbánya várost egyesítették; 1912-ben Körösbarafalva (Barest) beolvadt Vaskohba.

Bihar vármegyében már az 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatt is voltak próbálkozások arra vonatkozóan, hogy a nem magyar hangzású településneveket magyarosítsák, majd az 1860-as években már ténylegesen is magyarosították néhány község nevét. Végezetül a 20. század elején az Országos Törzskönyvi Bizottság zárta le az ügyet azzal, hogy megszüntette a névazonosságokat Magyarországon, és számos település nevét magyarosította országszer- te, így Biharban is (ekkor alakultak ki a ma is használatos névalakok). Az előbb leírtaknak köszönhetően lett a Mezőkeresztesi járás neve Biharkeresztesi, mivel a nagyközség neve is megváltozott.

Azonban az 1920. június 4-én aláírt trianoni békediktátum közvetlenül is érintette Bihar vármegyét, hiszen az új országhatár a területén húzódott keresztül:

„[...] a helyszínen megállapítandó vonal, amely [...] és Kötegyántól keletre halad, átvágja a Nagyszalonta-gyulai vasútvonalat Nagyszalontától körülbelül 12 km-re a két elágazás között, amelyet ez a vasútvonal keresztezése alkot a Szeghalom-erdőgyaraki vasútvonallal; azután Méhkeréktől keletre, Nagyszalontától és Marciházától nyugatra, Gesztől keletre, Atyástól, Oláhszentmiklóstól és Rojttól nyugatra, Ugrától és Harsánytól keletre, Kőrösszegtől és Kőröstarjántól nyugatra, Szakálltól és Berek-Böszörménytől keletre, Borstól nyugatra, Ártándtól keletre, Nagyszántótól nyugatra, Nagykerekítől keletre, Pelbárdhidától és Bihardiószegtől nyugatra, Kismarjától keletre, Csokalytól nyugatra, Nagylétától és Álmosdtól keletre, Érselindtól nyugatra, Bagamértől keletre, Érkenéztől és Érmihályfalvától nyugatra [...]”⁵⁹

A vármegye területének és járásainak nagyobb részét a Román Királysághoz csatolták, így Magyarországon csak a következő járások maradtak:

⁵⁵ www.1000ev.hu, letöltés 2016. máj. 8.

⁵⁶ MNL HBML IV. B. 402. 148. k. 361.

⁵⁷ www.1000ev.hu, letöltés 2016. máj. 8.

⁵⁸ Közigazgatásilag már az 1850–1860-as években is összetartoztak.

⁵⁹ Trianon. (Nemzet és emlékezet) Szerk. Zeidler Miklós. Bp. 2003. 180.

Berettyóújfalui, Biharkeresztesi, Cséffai, Derecskei, Sárréti, Székelyhídi (vagy Nagylétai) járások és a Sarkadi szolgabírói kirendeltség.

A Sarkadi szolgabírói kirendeltséget egy idő után Nagyszalontai járásnak nevezték, így a hét Magyarországon maradt járásból három volt, amely területének nagyobb része és névadó székhelye a határon túlra esett. Ezeknek a járásoknak újabb központokat jelöltek ki régi nevük megtartása mellett: a Cséffai járásnak Okányt, a Nagyszalontai járásnak Sarkadot, a Székelyhídi járásnak Nagylétát. A másik négy, teljes vagy majdnem teljes területét megtartó járásnak megmaradt az 1920 előtti székhelye.

Az 1876. évi „megyerendezés” és Hajdú vármegye (1876–1920)

Amint azt már az előzőekben is olvashattuk, az 1850-es években már létrehoztak a Hajdúkerületből, Szabolcs és Bihar vármegyei településekből, debreceni székhellyel egy vármegyét, majd az évtized végén visszaállították a korábbi közigazgatási rendszert. Ugyanakkor a 19. század második felére a közigazgatás belső szervezésével és tagolásával járó adminisztratív és pénzügyi terhek egyre inkább fokozódtak, ez mindinkább kidomborította a Hajdúkerület kicsinységének és területi szétszakítottságának hátrányos oldalát: a hat városból álló törvényhatóság három, egymással nem összefüggő területből állt. *„Megléte szinte kizárólag a hajdúvárosok központi kormányzatának szilárdságán és a történelmi tradíciókon nyugodott”, „kilátásait azonban a folyamatosan életbe lépő új törvények alaposan megnehezítették”*⁶⁰

Majd az első törvényjavaslat ennek – a Magyarországon nem egyedülálló – helyzetnek a megoldására 1873-ban született. A gróf Szapáry Gyula által benyújtott és az országos ellenálláson megbukott tervezet összesen 327 oldal melléklettel szabályozta volna Magyarország és Erdély megyékre történő új beosztását (a hajdúvárosokat Hajdúszoboszló kivételével Szabolcs vármegyéhez készült csatolni).⁶¹

Eközben Debrecen város vezetői *„jól láthatták, hogy a megyerendezés körüli bonyodalmakban”* a város *„igen sokat nyerhet, de igen sokat veszíthet is”*, ezért Kovács Gyula polgármester vezetésével *„harcot”* indítottak a Debrecen térségében, annak vezetésével szervezendő új vármegye létrehozásáért.⁶² Esélyeiket tovább növelte, *„hogy a Hajdúkerület székvárosa, Hajdúböszörmény nem rendelkezett azokkal a feltételekkel, amelyek a térség természetes központjává avathatták volna”*,⁶³ ezt a szerepet évszázadok óta Debrecen szabad királyi városa töltötte

⁶⁰ Nyakas Miklós: Hajdú vármegye létrejötte. (Hajdúsági Közlemények 11.) Hajdúböszörmény 1983. 12–15.

⁶¹ Bővebben lásd uo. 17–26.

⁶² Uo. 27.

⁶³ Debrecennel szemben egyetlen előnye volt csupán, mégpedig a vármegyházának is megfelelő hajdúkerületi székház. Azonban ezt a debreceni városvezetés nagyvonalú gesztussal

be, „*amely elvben ugyan Bihar vármegyéhez tartozott, de amelyet földrajzi, gazdasági és politikai adottságai eleve arra predesztináltak, hogy a későbbi Hajdúság központi városának szerepét lássa el*”.⁶⁴ A cívisvárost támogatta Tisza Kálmán, a város országgyűlési képviselője is, aki ekkor Magyarország miniszterelnöki és egyben belügyminiszteri tisztségét is betöltötte.⁶⁵ Ráadásul megnyerték maguknak a Hajdúböszörménnyel mindig is szemben álló Hajdúszoboszló támogatását – egy kikötésük volt csupán, hogy az új vármegyét Hajdú vármegyének hívják.

Végül – a hosszantartó egyeztetéseket és küzdelmeket követően, a számos elvetett tervezeten túllépve – 1876. június 19-én szentesítették és léptették életbe az 1876. évi XXXIII. törvénycikket, mellyel létrehozták többek között Hajdú vármegyét is (az új törvényhatóság szervező munkálataival a bihari származású Miskolczy Lajost bízták meg).⁶⁶ A fentebb említett jogszabály mellett az 1877. évi I. törvénycikkkel állapították meg a vármegye végleges területét:

„19. Hajdu megyét képezik:

a) a volt Hajdu városok: u. m. Nánás, Dorog, Böszörmény, Hadház, Szoboszló, Vámos-Pércs;

b) Szabolcs megyéből a következő községek:

Csege, Balmaz-Ujváros, Téglás, Egyek, Nádudvar, Püspök-Ladány, Szováth, Tetétlen, Földes és Józsa-Szt.-György, kertész község;

c) Bihar megyéből a következő községek:

Kaba, Mike-Pércs, Sámson.”⁶⁷

Székhelye a szintén Bihar vármegyétől átkerült, hatalmas külterülettel, több pusztával rendelkező⁶⁸ és szabad királyi városi rangját továbbra is megőrző Debrecen lett.

A Hajdúkerület hivatalosan 1876. július 17-én oszlatta fel magát,⁶⁹ míg Hajdú vármegye alakuló közgyűlését 1876. szeptember 4-e és 6-a között tartották, amelyet Miskolczy Lajos főispán nyitott meg.⁷⁰ Itt született döntés többek közt arról, hogy az elnevezés mellett átveszik, illetőleg megtartják a Hajdúkerület kék-fehér színét és ősi címerét is. A volt kerület tisztikarát, segéd-, kezelő- és szolgaszemélyzetét, valamint a Szabolcs vármegye átkebelezett részeivel átjöttöket szintén

semlegesítette: az újonnan létrehozandó vármegye székháza céljára felajánlotta ingyenesen a tulajdonában lévő Fehér Ló vendégfogadót (ennek a telkén áll ma is Hajdú vármegye, jelenleg Hajdú-Bihar megye székháza).

⁶⁴ Nyakas M.: Létrejötté i. m. 15.

⁶⁵ Uo. 29.

⁶⁶ Uo. 41.

⁶⁷ www.1000ev.hu, letöltés 2016. júl. 17.

⁶⁸ Az 1876. évi XXXIII. törvénycikk a Debrecen város tulajdonához tartozó, vele területi összefüggésben álló, azonban eddig Szabolcs vármegye fennhatósága alatt lévő pusztákat, pusztarészeket (mint pl. Ohat, Zán, Macs, Zelemér, Pacz, Szepes, Nagyhegyes, Bánk) a város hatósága alá helyezte. Korábban ezt már többször is megpróbálták elérni, de Szabolcsnak eddig mindig sikerült meghiúsítania. Vö. Nyakas M.: Létrejötté i. m. 27.

⁶⁹ Nyakas M.: Létrejötté i. m. 43.

⁷⁰ MNL HBML IV. B. 902/a. 1. k.

átvették (a Bihar vármegyétől bekebelezett részekben járási tisztviselők nem laktak). Az alispán Weszprémy Gáspár, volt hajdúkerületi alkapitány lett.⁷¹

Az új vármegye területe 3353,22 km² volt, ebből azonban Debrecen szabad királyi város egymaga 1012,24 km²-t tett ki, a tulajdonképpeni megyére így csupán 2340,99 km² jutott. Lakossága szinte teljes egészében magyar volt.⁷² Kiterjedése – ahogyan azt már korábban is írtuk – körülbelül megegyezett az 1854-ben létrehozott Észak-Bihar vármegyéével, a bihari részek (Derecskei és Diószegi járások) kivételével, mely községekre kezdetben szintén igényt tartottak volna a debreceniek,⁷³ azonban a kormányzat nem engedte meg, hogy jelentős magyarlakta területeket csatoljanak el Bihar vármegyétől.⁷⁴

Az alakuló közgyűlésen a vármegyét három kisebb helyett két nagyobb szolgabírói járásra osztották (ezért mindkét járás szolgabírája segéddel láttatott el): a Nádudvarira (székhelye Nádudvar) és a Balmazújvárosira (mivel a törvény nem engedte meg, hogy a székhely a járáson kívül essék, kérvényezték a belügyminisztertől, hogy a központja Debrecen legyen a közigazgatás gyorsabb menete érdekében).⁷⁵ Ezekén kívül még a fennhatósága alá tartozott öt rendezett tanácsú város (Hajdúböszörmény, Hajdúdorog, Hajdúhadház, Hajdúnánás és Hajdúszoboszló) is,⁷⁶ amelyek közvetlenül a vármegye irányítása alatt álltak. Hajdúdorog 1887-ben, Hajdúhadház 1891-ben mondott le rendezett tanácsú városi jogállásáról, és a nagyközségek sorába lépett. Mindkét település a Balmazújvárosi járáshoz került. Az 1876-ban Debrecen város külterületeiből Józsa-Szentgyörgy néven kivált községet hamarosan Alsó-, illetve Felső-Józsa kisközségekre osztották szét. Az 1881. évi LXIII. törvénycikk alapján Debrecenhez újabb pusztákat (Gyulai Macs és Gyulai Hegyes)⁷⁷ csatoltak át Szabolcs vármegyétől.⁷⁸

⁷¹ Uo.

⁷² Nyakas M.: Létrejötte i. m. 41.

⁷³ Valószínűleg az Érmelléken és környékén található szőlőskertjeik miatt szerették volna közigazgatásilag is szorosabbra vonni a kapcsolatot ezen területekkel.

⁷⁴ Vö. Nyakas M.: Létrejötte i. m. 28–31.

⁷⁵ MNL HBML IV. B. 902/a. 1. k. Hajdú vármegye 1876–1900 közötti közigazgatási beosztása és változásai a Szálkai T. – Szikla G. – Szilágyi F.: Közigazgatási i. m. II/9. Függeléke alapján.

⁷⁶ Vámospércs hajdúváros még 1876-ban, az új vármegye megalakulása előtt kérte nagyközséggé nyilvánítását, amelyet jóváhagytak, ezzel elvesztette rendezett tanácsú városi státuszát, és 1877. február 1-jétől a Balmazújvárosi járáshoz csatolták.

⁷⁷ Korábban a gróf Gyulay család birtokai, melyek a Szabolcs vármegyéhez tartozó Bököny községhez voltak beosztva, és amelyek Debrecen város és Hajdú vármegye határai között két szigetet képeztek, Szabolcs vármegyével sehol sem érintkeztek. Lásd Országgyűlés Képviselőházának irományai 1881–84. I–XXII. [Bp.] 1881–1884. (a továbbiakban: OKI 1881–84.) I. 33. sz. 374–375.

⁷⁸ www.1000ev.hu, letöltés 2016. júl. 17.

1901-ben Hajdú vármegyében a járások számát háromra növelték:⁷⁹ Központi, Hajdúböszörményi és Hajdúszoboszlói. Az utóbbi kettőnek a székhelye a névadó település, a Központié pedig Debrecen volt. A megmaradt három rendezett tanácsú város továbbra is őrizte jogállását.

A trianoni békediktátum rendelkezései Hajdú vármegye területét nem érintették.

ADMINISTRATIVE CHANGES IN BIHAR AND HAJDÚ COUNTIES
IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

by Gergő Szikla
Summary

Bihar was not only one of the oldest counties of historical Hungary, but also one of the largest. Yet its territory had gradually decreased, although modification was limited from the late seventeenth century. It was after the suppression of the Revolution and War of Independence of 1848–49 that those administrative transformations began, which were aimed to meet the expectations of an increasingly bureaucratic system. The administrative divisions of Bihar county, established in the early eighteenth century, had undergone only minor changes over the one and a half centuries before the Revolution; between 1850 and 1920, however, it was subject to major changes that profoundly altered its internal administrative structure. Moreover, from 1850 to 1860 it was divided into two parts. It was during the general regulation of municipal territories in 1876 that Hajdú county was formed from the Hajdú districts, and some settlements previously belonging to Bihar and Szabolcs; its capital became the free royal town of Debrecen. The peace treaty signed on 4 June 1920 left Hajdú county unaffected, unlike that of Bihar, which lay in the way of the new state border. Accordingly, its capital, as well as most of its settlements and population were transferred to the Kingdom of Romania.

⁷⁹ Hajdú vármegye 1901–1926 közötti közigazgatási beosztása és változásai a *Szálkai T.* – *Szikla G.* – *Szilágyi F.*: Közigazgatási i. m. II/10. Függeléke alapján.